

'Eppur si muove' in Cuba

Leonardo Padura Fuentes

Ofschoon¹ het vanuit een buitenlands gezichtspunt mag lijken dat er weinig veranderd is in Cuba, is er in werkelijkheid buiten de fundamentele politieke structuren veel in beweging gezet op het eiland. Werken voor eigen rekening is een nieuwigheid die het aanzicht van de steden verandert en het dagelijks leven schommelt op het ritme van hervormingen die meer vragen opwerpen dan antwoorden geven. De voortdurende debatten op het Cubaanse 'intranet' over thema's als corruptie, racisme, de noodzaak van democratisering, homofobie, culturele creativiteit en haar vrijheden of het recht om te migreren zijn uitingen van de opwindende in het land.

De voortdurende debatten op het Cubaanse 'intranet' over thema's als corruptie, racisme, de noodzaak van democratisering, homofobie, culturele creativiteit en haar vrijheden of het recht om te migreren zijn uitingen van de opwindende in het land.

productie en distributie van de landbouwproducten, corruptie op de meest uiteenlopende niveaus en fronten, de waanzin van de politiek van volledige werkgelegenheid (de bekende "opgeblazen personeelsbestanden"), de vlucht van hoogopgeleiden – in het bijzonder leraars en zelfs artsen en ingenieurs – naar meer rendabele activiteiten zoals de toeristenindustrie of als chauffeurs van clandestiene taxi's (de 'boteo'), en tenslotte de barsten in het economische, sociale en zelfs morele bestel.

Deze problematieken versterkten elkaar toenemend in het land. Daarom werd het des te duidelijker dat het nodig was om vanuit de hoogste beslissingssferen, maar nog altijd binnen het politieke eenpartijstelsel (het communistische), te beginnen te roepen om de invoering van wat zelfs president Raul Castro, die de zieke "historische leider" [zijn broer Fidel Castro] toen al officieel verving, "structurele en conceptuele veranderingen" noemde. Enkele dingen, nog bijna alle in de economische sfeer, kwamen in beweging en begonnen heel langzaam het Cubaanse leven zijn nieuwe aanzicht te geven ... wél met spreekwoordelijke omzichtigheid, maar geleidelijk geven ze het toch een andere vorm. Met andere woorden: ze veranderen het.

De nieuwe eenmans- en microbedrijfjes

Gezien vanuit het buitenland kan het lijken dat er weinig in Cuba radicaal veranderd is, maar in werkelijkheid en zonder de

fundamentele politieke structuren aan te tasten werden er vele transformaties doorgevoerd. En als de resultaten vooralsnog weinig zichtbaar of essentieel zijn, dan is dat meer te wijten aan het feit dat ze tot nu toe nog niet zeer diep hebben doorgevoerd dan aan een kwestie van aantallen. Want het zijn precies het gebrek aan radicalere verbetering en de Pyrrusresultaten van sommige veranderingen, die wijzen op de noodzaak om aan fundamentele zaken te raken, op z'n minst aan de economische structuren van de Caraïbische natie.

De opvallendste van de verschillende transformaties die al werden ondernomen en nog verder uitgebreid worden, is wellicht de heropleving en verspreiding van het werk voor eigen rekening, hetzij individuele zelftewerking hetzij in kleine bedrijfjes aan de marge van de Staat, hoewel deze niet mogen uitgroeien tot grote winstgevers. Over het algemeen gaat het om eenvoudige beroepen (waarvan enkele negentiende-eeuwse: waterdragers, herstellende van paardenzadels of paraplu's) en enkele diensten, voornamelijk in de horeca.

In dit besluit, die in de praktijk betekende dat men afstapte van het beleid van het 'revolutionaire offensief' van 1968, speelden twee factoren mee. Door een overmaat aan orthodoxie en controledrang maakte dit beleid een einde aan bijna alle vormen van privéproductie die de grote ingrepen en nationalisaties in de eerste jaren van de revolutie hadden overleefd en plaatsten ze – en bijna in alle gevallen vernielden ze – in de handen van de totaliserende Cubaanse Staat. Het is waar dat men in het midden van de jaren 1990, toen de crisis de buikriemen van de Cubanen aanhaalde tot het punt van verstikking, deze mogelijkheid van werkgelegenheid weer toestond, maar in zo'n beperkte en gecontroleerde vorm dat

Gedurende de voorbije vijf jaar verloor het woord 'verandering' zijn voor de politiek duivelse connotatie in Cuba. Alleen al zeggen (of zelfs dromen) dat 'veranderingen' mogelijk waren, was zo schrikwekkend dat de grondwet in 2002 werd gewijzigd om – nog wel in de hoogste wet – vast te leggen dat er tot in de eeuwigheid niets mocht veranderen in het land. Hoewel eeuwig immobilisme niet bepaald pertinent is vanuit een materialistisch dialectisch standpunt, dat zogezegd het leidend principe van de Cubaanse socialistische doctrine is, werd de onaantastbaarheid van het ingestelde sociaaleconomische systeem, het socialisme, in constitutionele wetsvorm gegoten en goedgekeurd. Want 'Cuba zal nooit terugkeren naar het kapitalisme', zoals de tekst van een van de aanpassingen concludeert.

De ernstige economische en sociale situatie die zich sindsdien aftekende in het land (dat nog maar net uit de verschrikkelijke crisis van de jaren 1990 kwam, de eufemistisch genoemde 'Speciale Periode in vredetijd'), toonde aan hoeveel ballast het systeem meesleepte zoals de onproductieve socialistische bedrijven, inefficiënte

Fidel en Raul Castro

de weinige mensen die er toen voor kozen, erin slaagden om te overleven in weerwil van de belastingtarieven, de constante inspecties en de weinig commerciële ruimte die hen werd toegestaan om hun activiteit te ontwikkelen. Het is dus duidelijk dat aan deze noodoplossing toentertijd de politieke wil ontbrak om privéwerk (dat een zekere sociale en economische onafhankelijkheid voor het individu vergt) aan te moedigen. Nu geniet ze echter volgens het officiële discours de volle steun van de regering ... met het oog op de belastinginkomsten.

De factoren die op dat moment speelden, waren ten eerste dat men eindelijk wilde inzien dat de Staat/regering niet in staat was om de jobs te behouden van bijna de hele actieve bevolking, van wie een goed deel – zoals de Cubaan in straat het zo treffend uitdrukt – “deed alsof ze werkten, terwijl de regering deed alsof ze betaalde”. Hun werk was namelijk niet productief of noodzakelijk en ze konden al evenmin rondkomen van hun officiële salaris in een land waarin de kosten van het levensonderhoud de laatste twintig jaar vijf-, tien-, zelfs twintigmaal duurder werden – of nog méér afhankelijk van de goederen of diensten – terwijl de salarissen nauwelijks verdubbelden.

Deze realiteit leidde de economische analisten tot de grote ontdekking dat rond een miljoen ambtenaren (een kwart van de actieve arbeidskrachten) overbodig waren. Meer nog: ze moesten gerationaliseerd (ontslagen) worden en de enige manier om

hen een alternatief te bieden om te overleven, was hen de optie te geven om voor eigen rekening te werken of warm te doen lopen voor het coöperativisme. Men verruimde dus de mogelijke werkcategorieën en versoepelde veel verboden, hoewel men nauwelijks rekening hield met de mogelijke problemen voor een vijftig jaar oude secretaresse om snoepverkoopster of voor een architect om metselaar te worden, voor een technicus met om het even welke specialiteit om in een handkarretje op straat fruit te gaan verkopen zoals de straten van alle Cubaanse steden er nu van krioelen.

De tweede factor kwam voort uit de eigen onproductiviteit van veel bedrijven die vandaag nog steeds het risico lopen om opgeheven te worden tenzij ze hun efficiëntieniveau verbeteren, waartoe de recente, door de Partij/regering goedgekeurde documenten hen verplichten. Al dit versluizen van human resources naar productieve activiteiten of diensten die niet in handen van de Staat zijn, zou bovendien een belangrijke bron van inkomsten betekenen voor het land, eenvoudigweg door het innen van de belastingen die iedere werker voor eigen rekening moet betalen voor het recht om te werken en op de behaalde winsten, plus een bijdrage aan de sociale zekerheid.

Terwijl president Raul Castro en zijn vernieuwde regeringsteam deze arbeidsmanoeuvres en strategieën met als doel economische efficiëntie in gang zetten, kwam er een hoofdrolspeler in het spel: de dramatische sector van de voedselproductie.

Zoals bekend maakten Cuba's gunstige geografische ligging, de vruchtbaarheid van de bodem en zelfs de technische ontwikkelingsgraad van veel van de inwoners het land tot een ideale plek voor een sterke en zelfs competitieve agro-industrie. Maar vanwege de ingestelde politieke en organisatorische structuren en het verbod op commercialisatie van de productie (en nog andere oorzaken) werd dit potentieel noch in de landbouw noch in de veeteelt geconcretiseerd.

Na de drastische afbouw van een aanzienlijk deel van de suikerindustrie, die doorgevoerd werd op een moment dat de suikerprijzen niet erg aantrekkelijk waren en de Cubaanse productiekosten ze al helemaal armzalig maakten, en in dezelfde tijd als de sluiting van vele suikercentrales (overigens nog een Cubaans nationaal symbool), bleef een belangrijk percentage van de landbouwgrond 'inactief' waarbij men de akkers in Staatsbeheer moet optellen die zich toen al tientallen jaren in dezelfde toestand bevonden.

Er wordt nu werk gemaakt van een nieuwe herverdeling van deze grond tussen oude en nieuwe boeren of recent gecreëerde agro-coöperatieven door middel van een systeem van vruchtgebruik. Dit met als doel om één aspect van de realiteit dat de regering de meeste zorgen baarde, terug te draaien: het feit dat 70% tot 80% van de voedselconsumptie in het land geïmporteerd moet worden met als gevolg verlies van altijd schaarse deviezen. De overdracht in vruchtgebruik van een toenemende hoeveelheid grond en voor steeds langere periodes schijnt echter nog geen bijzonder bemoedigende resultaten te hebben geleverd, althans tot op heden. Zelfs de officiële cijfers tonen dat, met uitzondering van een kleine stijging in de rijst- en bonenproductie, de andere landbouwproducten lagere productieniveaus bereiken dan in 2007, toen men de hervormingsplannen begon uit te stippelen.

En hoe beleven de Cubanen deze veranderingen?

Het gemiddelde salaris van een werker in dienst van de Staat ligt rond de 450 Cubaanse peso's, ongeveer 25 dollar. Maar tegelijk met de vermindering van het aanbod van gesubsidieerde voedselproducten

voor het basispakket (door middel van de rantsoenbonnen die een halve eeuw geleden ingevoerd werden), stegen de prijzen van veruit de meeste producten, zowel die verhandeld worden in nationale munt als in ‘omgewisselde Cubaanse peso’s’ (CUC) met een koers van 90 dollarcent/peso. In twee woorden: het werkelijke salaris wordt steeds magerder.

Twee producten die emblematische status verworven hebben, symboliseren hoe het er voor de meerderheid van de burgers in alles aan toe gaat: avocado’s en een liter soja- of zonnebloemolie. Avocado’s worden gewoonlijk verkocht in nationale munt door straatverkopers en kosten rond 10 peso’s per stuk. De olie wordt geïmporteerd uit verschillende landen en is te koop in staatswinkels die bestemd zijn om deviezen binnen te halen. Een liter olie kost daar 2,50 CUC, met een huidige koers van ongeveer 60 peso’s ... En men vraagt zich af, ik vraag me af, wij vragen ons af, zonder ooit alle antwoorden te vinden of althans de meest logische: hoe kan een werker met een dagloon van 20 peso’s de helft van zijn loon investeren in een simpele avocado? En hoe kan hij een achtste van zijn maandloon opzij zetten voor een liter sojaolie? Dit is ongetwijfeld een van de grootste Cubaanse mysteries, waarop de regering antwoordt dat de salarissen inderdaad ontoereikend zijn om van te leven, maar het, zo lang de productieniveaus niet stijgen en de personeelsbestanden niet ‘inkrimpen’, onmogelijk is om de lonen te verhogen en te beginnen met het herstellen van deze bizarre verhouding ... dat dit absoluut normaal en dagelijkse kost is in een land waar niemand van de honger sterft ... Misschien door goddelijke werking – dat is een mogelijk antwoord, nietwaar?. Overleven onder deze omstandigheden noemen de Cubanen ‘*inventar*’ (vindingrijk zijn) en ze scharen het onder het polemische werkwoord ‘*resolver*’ (oplossingen vinden).

De sociale verschuiving met haar heropbloei van werk voor eigen rekening heeft voor een deel van de bevolking tot gevolg dat hun werk meer opbrengt ondanks de hoge kosten van de nodige aankoop en de te betalen belastingen. In deze zoektocht naar horizons voor hoop ontpoppen zich de nieuwe ‘ondernemers’ (bij wijze van spreken): Cubanen die deftige restaurants zijn begonnen, B&B’s in huizen die ooit

toebehoorden aan de Cubaanse hoge bourgeoisie (gesitueerd in de beste stadswijken en die hun ouders of grootouders vaak gratis kregen vanwege revolutionaire verdiensten), ateliers voor reparatie van allerlei apparaten, inbegrepen mobiele telefoons en zelfs iPhones die door de fabriek doodverklaard zijn. De winsten van deze ondernemenden/ondernemers (in werkelijk een uiterst klein percentage van de bevolking) beginnen aanzienlijk te worden en om hun productieve taken of diensten te kunnen volbrengen, mogen ze nu bedienden aanwerven aan wie ze salarissen betalen die ver uitstijgen boven het gemiddelde salaris dat de Staat betaalt. Is de relatie tussen deze ondernemers en hun werkers, hoewel het gaat om kleine bedrijfjes, wel wat het Cubaanse socialisme bedoelde? Of wordt het weer de oude formule van baas-bediende? Dat is een van de vragen die in Cuba de ronde doen zonder dat er een eenduidig en overtuigend antwoord op bestaat.

Zoals men ook gemakkelijk kan afleiden dat niet alle Cubanen geestdrift, bekwaamheid of mogelijkheden bezitten voor ondernemerschap. Dat is een realiteit die nu al aanduidt dat de sociale en economische homogeniteit eigen aan het systeem rekbaar begint te worden en de opkomst van lagen of sectoren mogelijk maakt die consumptiemiddelen genieten waarvan anderen zelfs niet kunnen dromen. Of toch wel ... ergens anders op de wereldkaart.

Migratie is al twee eeuwen lang een wijdverspreid fenomeen in Latijns Amerika en wordt aangespoord om zeer uiteenlopende redenen, van politieke tot economische. Samen met deze motieven (plus sentimentele) beleven we in het geval van Cuba de laatste tijd een in mijn opinie verontrustende ontwikkeling: het verlies van *human capital* met voldoende (tot en met hoge) intellectuele en technische opleiding.

Terwijl de burgers wachtten op de komst van de vele malen aangekondigde migratiehervorming, die de regering beloofde (en uiteindelijk afkondigde in oktober 2012 met de verwachte ‘reserves’ wat migratiemogelijkheden voor hoogopgeleiden betreft), lijkt de uittocht naar het buitenland van jongeren met een middelhoge en hoge culturele en technische opleiding niet op lichte neerslag, maar stroomt als een in de zomer droge beek die met de tropische

winterregens opeens volloopt. Hoewel de Cubaanse migratiewetten dit ook weer met de recente wijzigingen op allerlei manieren proberen te verhinderen, geven honderden jonge ingenieurs, informatici, artsen, menswetenschappers (en sportlieden niet te vergeten) er de voorkeur aan om de zee over te steken en ondanks de globale economische crisis te gokken op een toekomst met ruimte voor persoonlijke en economische groei die hun land hen niet kan bieden. Deze vermindering van intellectueel kapitaal betekent zonder twijfel een zeer groot verlies voor een land waar mensen van mijn generatie – tussen 45 en 65 jaar oud – onszelf steeds vaker ‘PA’ noemen, *padres abandonados* (in de steek gelaten ouders)... in de steek gelaten door onze kinderen die wegtrekken om hun geluk te beproeven in de wijde wereld.

Desalniettemin versterkt alleen al het feit van deze pijnlijke maar continue emigratie de aanwezigheid van een economisch alternatief dat van onbetwistbaar belang is voor het gezinsbudget en de nationale economie: deviezen overgemaakt uit het buitenland. De bedragen die familieleden opsturen vanuit verschillende hoeken van de planeet zijn in feite klein, maar het is enorm veel geld in de Cubaanse context als men bedenkt dat een arts gemiddeld een maandsalaris van 40 dollar ontvangt voor zijn waardevolle werk, terwijl de eerste de beste zoon van de buurman wellicht een dergelijk of hoger bedrag door een familielid krijgt toegezonden, een *dolce far niente* leventje kan leiden en zich wijden aan wat men in het land noemt: “vindingrijkheid”..., niet bepaald ten goede van de wetenschap en de mensheid.

Einde van het egalitarisme

In afwachting van de komst van migratiehervormingen die deze bijzondere relatie met het recht (of niet) om vrij te reizen normaliseren (of niet), onderging het heersend legaal, star en bureaucratisch kader echter de laatste jaren in de praktijk belangrijke wijzigingen van een andere soort. Deze gaan van de mogelijkheid voor Cubanen om een mobiel telefoonnummer te krijgen, computers te kopen (hetgeen geen garantie voor aansluiting op het internet inhoudt) of te logeren in toeristenhotels (op voorwaarde dat ze deze goederen en diensten betalen in de hierboven vermelde CUC, aan soms

zeer hoge prijzen), tot en met de meest recente: eigenaars van auto's uit 1960(!) of latere jaren mogen hun wagen nu verkopen aan een andere Cubaan, en vooral: vastgoedeigenaars mogen nu hetzelfde doen met hun huis, twee maatregelen die lijken op het afschaffen van middeleeuwse decreten, maar niettemin een aanzienlijke hoeveelheid geld in het land doen circuleren.

Zo begint de Cubaanse samenleving, zonder nog te kunnen spreken van extreme barsten of nieuwe “kapitalistische” sociale klassen, zich te versplinteren in sectoren naargelang hun economische functie of hoe dicht ze bij de een of andere geldbron zitten. Een daarvan is de welbekende corruptie. De regering voert daar een frontale oorlog tegen waarvan we de opmerkelijkste resultaten vernemen dankzij de behoedzame nationale pers. Maar het blijft een feit dat het socialistische egalitarisme sinds de veranderingen niet meer op dezelfde wijze functioneert, noch vanwege de regering, noch vanwege de burgers.

Een van de meest kritieke en controversiële aspecten van het hervormingsproces op het eiland is dat het geen brug heeft kunnen slaan tussen de maatschappij en de wereld van de zogenaamde ‘nieuwe technologieën’ die tegenwoordig ongetwijfeld essentieel zijn voor menselijke en economische ontwikkeling. Cubanen hebben de grootste moeite om normaal toegang te krijgen tot het internet en alle andere weldaden en tot nu toe geeft de overheid hiervoor een irritante verklaring: aansluiting van het land op de kabels voor *data transmission* zou onmogelijk zijn want deze behoren geheel

of gedeeltelijk toe aan Noord-Amerikaanse firma's en vanwege de embargowet kan Cuba er geen toegang toe krijgen. Daarom zou de communicatie via satellieten moeten gebeuren, wat langzamer en duur is en niet aan de vraag van alle potentiële gebruikers kan voldoen. Als gevolg daarvan is toegang tot zowel e-mail als internet beperkt tot personen met de nodige vergunning van een officiële instantie of voor gebruik door personeel of studenten van bepaalde centra (universiteiten, sommige kantoren, onderzoeksafdelingen).

Volgens officiële kanalen zou er echter een kabel van Venezuela naar de Cubaanse kust komen met een duizendmalen grotere snelheid en verbindingscapaciteit, die een grote verandering zou betekenen, een revolutie van de technologie voor de overdracht en ontvangst van gegevens, beelden en televisiesignalen. De media kondigden aan dat de kabel al in Cuba aangekomen is, het wachten was op de inauguratie zodra hij ‘operatief’ zou worden verklaard ... iets dat maanden later, zonder dat we weten waarom, nog steeds niet gebeurd is. Is die kabel wel of niet aangekomen? Functioneert hij niet vanwege technische problemen of vanwege een politieke beslissing? ... Of werden de plaatsing en het functioneren het slachtoffer van aanvallen van corruptie zoals veel mensen op straat menen te weten?

Hoe het ook zij, het internet op hoge snelheid functioneert niet op het eiland en niemand heeft uitgelegd waarom niet. En zolang het er niet is, hindert dat niet alleen de communicatie van de burgers die

eventueel, misschien, toestemming zouden krijgen om het te gebruiken, maar heeft consequenties voor een heel land dat, als het werkelijk wil veranderen, dit moet doen met alle nieuwe technologische middelen, de enige mogelijke manier voor een maatschappij en haar economie om te functioneren met de globale codes van de 21ste eeuw ...²

Het buitengewone van de Cubaanse samenleving ligt in de noodzaak tot veranderingen die haar dichter brengen bij de wereld waarin we leven, maar zonder dat deze verschuivingen een potentiële transformatie impliceren van haar politieke en economische grondslagen. Hierover zijn de documenten en toespraken van de Partij en de regering het de laatste jaren eens.

Maar terwijl de politiek en de economie geen fundamentele verandering hebben ondergaan, is het sociaal kader wel degelijk in beweging gekomen, met vorderingen en achteruitgang, maar met een nieuw perspectief van aspiraties, mogelijkheden, door burgers opgeëiste rechten overeenkomstig de nieuwe omstandigheden en werkelijkheid. De constante debatten op het Cubaanse ‘intranet’ (voor e-mail) over thema's als corruptie, racisme, de noodzakelijke democratisering van de instellingen, homofobie, culturele creativiteit en haar vrijheden, het recht tot migreren, het ritme van de aangekondigde veranderingen, impuls voor coöperatieven, de terugkeer van economische afhankelijkheidsrelaties tussen individuen en niet alleen met de Staat, de zeer onpopulaire, onlangs ingevoerde douanewet, zijn uitingen van een lucht vol bruisende opwindung. Helaas heeft slechts een niet zeer hoog percentage van de bevolking geregeld en gemakkelijk toegang tot deze uitwisseling van ideeën ... Maar toch heeft een deel van deze bevoorrechten, en vooral de andere Cubanen die vandaag op het “altijd trouwe eiland Cuba” rondlopen en avocado's kopen voor 10 peso's, de indruk dat wat men op straat beleeft “uiterst moeilijk is”, zoals de Cubanen het uitdrukken. En stellen zich vragen die vaak zonder antwoord blijven.

(Vertaling: Hélène Passtoors)

Noten:

¹ *Eppur si muove* 'En toch beweegt ze !' was volgens de overlevering de uitroep van Galileo voor de Inquisitie toen hij in 1633 gedwongen werd om zijn 'geloof' af te zweren dat de aarde rond de zon draait. (nvdv)

² Sinds juni 2013 is breedbandinternet via onderzeese optische fiberkabels vanuit Venezuela beschikbaar, maar alleen in 118 publieke 'navigatiezalen' van de Staat. De prijs is 4,50\$ per uur voor internationaal surfen, bijna een kwart van een modaal maandsalaris. Er zijn ook regels en beperkingen. De regering belooft dat privéaansluitingen mettertijd mogelijk zullen zijn, maar zegt niet wanneer. (nvdv)